

УДК 347.763

Ірина Лукасевич-Крутник,

канд. юрид. наук, доцент, докторант

Науково-дослідного інституту приватного права і

підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака

Національної академії правових наук України

УМОВИ ВИКОНАННЯ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ІЗ НАДАННЯ ТРАНСПОРТНИХ ПОСЛУГ

Стаття присвячена дослідженню питань, пов'язаних із визначенням особливостей виконання договірних зобов'язань із надання транспортних послуг. Проаналізовано умови виконання зобов'язань із надання транспортних послуг як основні стандарти поведінки, дотримання яких свідчить про відсутність порушення договірних зобов'язань. Встановлено, що діяльність перевізника є дозвільною, тому виконання зобов'язань із надання транспортних послуг додатково гарантується публічно-правовим забезпеченням їх виконання. Акцентовано увагу на з'ясуванні ролі та місця звичаю як умови виконання зобов'язань із надання транспортних послуг.

Ключові слова: умови виконання договірних зобов'язань, договір перевезення, нормативне регулювання, договірне регулювання, правовий звичай, інші вимоги, що звичайно ставляться, суть зобов'язань із надання транспортних послуг.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасних умовах адаптації законодавства України до європейських стандартів набувають актуальності окремі аспекти правового регулювання договірних відносин, у тому числі договірних відносин із надання транспортних послуг. У контексті зазначеного цікавим як із теоретичної, так і з практичної точки зору є дослідження питань, пов'язаних із визначенням особливостей виконання договірних зобов'язань із надання транспортних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Окремі аспекти проблематики договірних зобов'язань із надання транспортних послуг неодноразово ставали предметом дослідження в працях багатьох українських та зарубіжних науковців, серед яких: І. О. Безлюдько, І. В. Булгакова, М. І. Брагінський, В. В. Вітрянський, Т. В. Гриняк, С. Д. Гринько (Русу), Е. М. Деркач, І. А. Діковська, Я. О. Добідовська, О. В. Клепікова, Т. О. Колянковська, В. В. Луць, С. Ю. Морозов, О. М. Нечипуренко, Н. С. Нечипоренко, Г. В. Самойленко, Л. Я. Свистун, Є. Д. Стрельцова, Р. І. Ташян, М. Л. Шелухін та багато інших. Проте поза увагою вчених залишилось висвітлення питання про умови виконання договірних зобов'язань із надання транспортних послуг.

Метою статті є дослідження умов виконання договірних зобов'язань із надання транспортних послуг з урахуванням надбань сучасної цивілістичної доктрини та норм чинного законодавства України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Аналізуючи особливості виконання договірних зобов'язань із надання транспортних послуг, насамперед доцільно наголосити, що це динамічна стадія розвитку зобов'язання, від якої значною мірою залежить ефективність механізму реалізації законних прав та інтересів суб'єктів зобов'язань із надання транспортних послуг. Належне виконання зобов'язань із надання транспортних послуг належить до загальних підстав, що припиняють дію договору (ст. 599 ЦК), юридичною метою якого в підсумку є споживання транспортної послуги та розрахунок за це. Природно, що у цьому разі має припинитися правовий зв'язок між перевізником та замовником. Водночас виконання зобов'язання має підтверджуватися документально, наприклад, передавання вантажу одержувачу вантажу повинне бути підтверджене транспортною накладною, а розрахунки за це – платіжними дорученнями з відмітками банку про їх здійснення. Тобто виконанню договірних зобов'язань із надання транспортних послуг притаманні свої особливості, що пов'язані з видом перевезення, споживачем послуги тощо.

З цього приводу доцільно наголосити на диспозитивному підході законодавця до осо-

бливостей виконання договірних зобов'язань із надання транспортних послуг. Так, коли сторони погодили між собою, що надання транспортної послуги повинно бути виконано виключно одним перевізником, який володіє відповідними ліцензіями, транспортом, має фахових працівників тощо, – йдеться про надання послуг, в яких особистість перевізника має істотне значення. У наведеному випадку заміна перевізника можлива виключно за згодою замовника. Водночас якщо йдеться про перевезення пасажирів та їх багажу, то заміна перевізника, коли автобус вже перебуває в рейсі, є цілком можливою. Принципово відносини замовника і виконавця при цьому не змінюються, оскільки тут зовсім не йдеться про заміну боржника. За загальним правилом перевізник все одно буде нести відповідальність за невиконання чи неналежне виконання обов'язків за договором про надання транспортних послуг.

Це можна пояснити рядом чинників, однак основною особливістю виконання досліджуваних зобов'язань із надання транспортних послуг є постійний контроль держави та органів місцевого самоврядування за діяльністю перевізників, тобто притаманна таким відносинам публічний складник. Так, сектор транспортних послуг є особливою сферою державного регулювання, оскільки вона безпосередньо впливає на економічну безпеку держави. Тому, незважаючи на превалювання в досліджуваній нами сфері засадничих принципів свободи договору, підприємництва, справедливості, добросовісності та розумності, правове регулювання відносин із виконання зобов'язань із надання транспортних послуг супроводжуються й наявністю жорстких (імперативних) правил, що цілком відповідають закріпленню у ЦК України загальним засадам цивільного законодавства. У наведених випадках можна стверджувати, що дія принципів приватного права обмежується дією принципів публічного права, відповідно до яких особа, яка наділена владою, має право односторонньо і безпосередньо, без будь-яких додаткових рішень інших інстанцій, визначати поведінку інших осіб [1, с. 587].

Аналізуючи особливості виконання договорів про надання транспортних послуг, доцільно зазначити, що за цими договорами надаються такого ґатунку послуги, гарантування досягнення результату яких є неможливим. Позитивний результат такого виду послуг вимагає виконання зустрічних дій з боку як перевізника, так і замовника. Більше того, сама по собі діяльність пов'язана з наданням транспортних послуг та розрахунків за неї є довготривалим процесом, пов'язаним із

вчиненням відповідних дій його учасниками щодо надання транспортних засобів, вантажу для перевезення (ст. 917 ЦК), сплати провізної плати та інших платежів (ст. 916 ЦК), проведення вантажно-розвантажувальних робіт (ст. 918 ЦК), дотримання строків доставки (ст. 919 ЦК) тощо. Тобто основна увага суб'єктів виконання спрямована на реалізацію своїх прав та виконання взятих на себе обов'язків за договорами перевезення. Іншими словами, виконання договірних зобов'язань із надання транспортних послуг – це регламентований законодавством порядок і процес вчинення їх учасниками послідовних, взаємопов'язаних та обумовлених договором дій, зміст якого залежить від сфери перевезень, об'єкта перевезень, вибраного способу виконання, місця знаходження відправника та особи, уповноваженої на прийняття виконання, місця знаходження пасажирів, його багажу, вантажу тощо. Змістом виконання зобов'язань із надання транспортних послуг є юридичні та фактичні дії (у певних випадках – утримання від них), перш за все, сторін договору: повідомлення про відправку вантажу, оформлення товарно-транспортних накладних і платіжних документів, повідомлення вантажоодержувача про доставку вантажу тощо. Зазначене підтверджується цілком аргументованою тезою, що перевізник не зможе виконати свій обов'язок, що полягає у перевезенні вантажу, якщо відправник вантажу не надасть вантаж для перевезення у визначений строк, передбачений у договорі, а одержувач вантажу у свою чергу не зможе його одержати, якщо перевізник не поінформує його про прибуття вантажу [2, с. 110].

З цього приводу слушним є зроблений у юридичній літературі висновок, що важливу роль для належного виконання зобов'язань за договорами перевезення відіграє інформативна функція. Так, у разі неможливості здати вантаж одержувачу вантажу внаслідок причин, що не залежать від перевізника, останній повинен повідомити про це замовника, який зобов'язаний дати йому розпорядження про іншого одержувача вантажу в обумовлені договором строки. Однак у разі неможливості доставки вантажу до нового місця призначення перевізник повертає вантаж замовнику, тобто наслідок у формі цивільно-правової відповідальності в цьому випадку не застосовуватиметься [3, с. 35].

З огляду на наведене, вважаємо, що визначення сутності виконання зобов'язань із надання транспортних послуг саме як сукупності вчинюваних сторонами дій, спрямованих на належне надання такої послуги та її оплати, є принциповим для правильного розуміння договірної динаміки. Зазначене

підтверджується висновком, що виконання зобов'язання як процес реалізації сторонами своїх прав і обов'язків за договором полягає і проявляється у вчиненні сторонами дій на виконання договірних обов'язків (визначених змістом зобов'язання), і тільки за умови належного виконання кожного з таких обов'язків можна говорити про належність здійсненого ними виконання в цілому і припинення зобов'язання належним виконанням [4, с. 20]. Тобто для припинення зобов'язань із надання транспортних послуг необхідне вчинення ряду дій, які у своїй сукупності становлять зміст зобов'язання та у разі їх належного виконання є правоприпиняючим юридичним фактом, з настанням якого законодавець пов'язує закінчення зобов'язально-правового зв'язку між замовником транспортної послуги та її виконавцем. З цього приводу в юридичній літературі цілком слушно наголошується, що у зобов'язаннях зі складним змістом неналежне виконання одного обов'язку не повинно тягнути за собою припинення інших обов'язків [5, с. 25–26].

Дії, що спрямовані на виконання обов'язків, є за своєю природою наданням, яке становить об'єкт договірної зобов'язання. Такі дії на виконання обов'язків існують у межах договірної правовідносини з надання транспортних послуг, тобто є їх складовою частиною і самостійного значення не мають, оскільки в змісті договору визначені елементи його належного виконання. Тобто таким діям притаманний власний механізм виконання цивільного обов'язку, що визначає порядок надання транспортної послуги та розрахунку за це, елементами якого є: 1) умови виконання; 2) елементи виконання; 3) критерій належності виконання.

Аналізуючи умови виконання зобов'язань із надання транспортних послуг, доцільно зазначити, що вони є тими стандартами поведінки, дотримання яких свідчить про відсутність порушення договірної зобов'язання. Загальними умовами виконання зобов'язання є відповідність дій перевізника та замовника положенням договору, актам цивільного законодавства, транспортним кодексам та правилам, звичаям ділового обороту, а також звичайним вимогам (ст. 526, 908 ЦК). Схоже правило міститься у ст. 193 ГК України щодо виконання господарських зобов'язань, в якому підкреслюється, що у виконанні господарських договорів застосовуються правила ЦК України із врахуванням положень ГК України. Відповідно, кожна сторона зобов'язання повинна вжити всіх необхідних заходів для його належного виконання з урахуванням інтересів іншої сторони.

Водночас, зважаючи, що діяльність перевізника є дозвільною, виконання зобов'язань

із надання транспортних послуг додатково гарантується вимогами дотримання її умов (публічно-правове забезпечення виконання зобов'язань). З цього приводу в юридичній літературі цілком доречно пропонується доповнити ст. 526 ЦК України спеціальним застереженням: «Якщо дії боржника підлягають ліцензуванню, то виконання його зобов'язань повинне виконуватися з дотриманням ліцензійних умов» [6, с. 160]. Як видається, таке застереження має досить принципове значення для виконання зобов'язань особисто та можливості заміни сторони у зобов'язанні.

Отже, зважаючи на те, що цивільно-правовий договір як дієвий регулятор приватно-правових відносин зайняв самостійне місце в механізмі правового регулювання [7, с. 121], можемо стверджувати, що йому цілком слушно надано значення першочергової умови виконання зобов'язання (ст. 628 ЦК). Разом із тим із цього приводу в юридичній літературі наголошується, що положення законодавства як друга умова виконання зобов'язань (курсив наш – *І.Л.-К.*) залишаються одним з основних регуляторів поведінки суб'єктів договірної зобов'язання [8, с. 22]. Адже суб'єкти договірних зобов'язань із надання транспортних послуг не завжди вільні у виборі можливостей застосування права, особливо коли реалізується імперативно виражений юридичний обов'язок чи заборона. Прикладом може слугувати положення ч. 3 ст. 922 ЦК України, в якій закріплено обов'язок перевізника відшкодувати пасажирові завдані збитки, пов'язані із запізненням транспортного засобу в пункт пересадки.

Тобто зобов'язання з надання транспортних послуг упорядковуються як на законодавчому, так і договірному рівнях. Разом із тим досліджувана нами сфера транспортних правовідносин пов'язана з експлуатацією джерел підвищеної небезпеки – відповідно, й більшим повинен бути ступінь нормативного регулювання. Зважаючи на це, договори перевезення повинні відповідати обов'язковим для сторін правилам, які закріплені у відповідних транспортних кодексах, положеннях, статутах тощо. На цьому ж наголошує і законодавець, закріпивши в абз. 2 ч. 3 ст. 6 ЦК України правило про неможливість відступу від імперативних положень закону (імперативних норм закону над договором). Не є винятком і відносини з належного виконання зобов'язань із надання транспортних послуг. Як нами уже зазначалось, в окремих випадках держава встановлює імперативні норми, маючи на меті забезпечення необхідної динаміки цивільного обороту, встановлюючи такі моделі поведінки, які дозволяли б нівелювати ризики ненадання чи неналежного надання транспортної послуги

замовнику, що у разі належного їх надання призводить до задоволення як приватних, так і публічних (сплата податків, держмита тощо) інтересів.

Так, зобов'язання щодо сплати податків, державного мита у разі міжнародних перевезень тощо є закріпленим законодавчо обов'язком платника податків сплатити законно встановлений, правильно обчислений, у певному розмірі, з дотриманням встановленого порядку і строку податок чи мито (іншими словами, задовольнити державний інтерес). Наведена група відносин належить до міжнародних публічних, які регулюються міжнародними конвенціями й угодами, а також нормами національного адміністративного та фінансового права [9, с. 19]. Крім того, досліджувана нами сфера транспортних правовідносин пов'язана з переміщенням пасажирів, вантажу, багажу тощо не лише в межах внутрішнього сполучення, а й у межах міжнародних сполучень, що напряму залежать від можливості вільного пересування іноземних перевізників територіями суверенних держав, світовим океаном, міжнародним повітряним простором тощо. Зважаючи на це, принцип свободи договору суттєво обмежується участю держав у міжнародних організаціях, що займаються питаннями підготовки проектів міжнародних транспортних договорів, транспортних регламентів, конвенцій, правил перевезень пасажирів і вантажів, наданням допомоги транспортним організаціям у здійсненні міжнародних перевезень [10, с. 104]. Іншими словами, організація міжнародних перевезень в юридичному аспекті включає в себе два моменти, які передують укладенню договору перевезення: 1) міжнародно-правовий (укладання договорів про міжнародне сполучення або отримання відповідних дозволів); 2) цивільно-правовий (договірні відносини між суб'єктами перевезення щодо їх організації: фрахтування транспортного засобу, чартер, заявки на перевезення, довгострокові договори про організацію перевезень або транспортної експедиції) [11, с. 39].

Наступною умовою виконання зобов'язань із надання транспортних послуг є звичай як правило поведінки людей, що склалося в процесі їхнього співжиття, ввійшло у звичку, побут і свідомість певної групи чи всього суспільства. Прикладом зазначеного є особливості регулювання морських перевезень, де морські звичай відіграють надзвичайно важливу роль саме як регулятор зазначених правовідносин із перевезення, оскільки вони визначають відносно вузьку, проте практично важливу сферу морських перевезень. Наприклад, у ч. 1 ст. 381 КТМ України міститься положення про те, що «обставини, що можуть бути під-

ставою для майнової відповідальності перевізника, відправників, одержувачів вантажу і пасажирів, засвідчуються комерційними актами або актами загальної форми. В іноземному порту ці обставини засвідчуються за правилами, що існують у даному порту». Зважаючи на наведене, можемо констатувати, що на сучасному етапі правового регулювання відносин із виконання зобов'язань про надання транспортних послуг відбувається звуження сфери дії звичаєвого права на користь закону та договору, що дозволяє говорити про його додатковий характер, оскільки можливість його застосування напряму залежить від наявності законодавчих норм або ж умов договору. Тобто критерієм застосування такої умови виконання зобов'язань із надання транспортних послуг, як звичай, є відсутність відповідних договірних умов чи вимог актів законодавства.

Крім правових звичаїв, регулювання виконання зобов'язань із надання транспортних послуг може здійснюватись відповідно до інших вимог, що звичайно ставляться. Законодавець доволі часто робить посилання на такі вимоги як у ЦК України (ч. 4 ст. 632, ч. 2 ст. 673), так і в інших кодифікованих актах (прикладом посилання на інші вимоги, що звичайно ставляться, є норми КТМ України: звичайна практика морського агентування (ст. 117), звичайно прийняті строки доставки вантажу (ст. 160), звичайний спосіб приймання вантажу (ст. 166) тощо). З цього приводу слушною є думка С. О. Погрібного про те, що категорія вимог, що звичайно ставляться, не має статусу звичаю ділового обороту, не є джерелом права, такі вимоги визначаються в кожному конкретному випадку відповідно до спірної ситуації та можуть мати характер відносин, що існують на практиці лише між двома суб'єктами. Під вимогами, що звичайно ставляться, вчений пропонує розуміти вимоги, що виникають зі звичайної поведінки, на відміну від звичаю, коли йдеться про звичаєве право [12, с. 215].

Ще однією умовою з точки зору відповідності їй виконання зобов'язання є суть зобов'язань із надання транспортних послуг (ст. 527, 528, 529, 531, 532 ЦК України). З цього приводу відразу ж зазначимо, що термін «суть зобов'язання», на нашу думку, є невдалим, адже фактично, коли виконуються зобов'язання з надання транспортних послуг, виконуються закріплені в договорі юридичні обов'язки сторін, що, як відомо, формують зміст зобов'язання. Зазначене підтверджується тезою, що в основі зобов'язальних правовідносин лежать норми, сконструйовані за типом зобов'язуючих, і позитивний зміст правовідношення розкривається через обов'язки [13, с. 386–387]. Юридичний зміст

зобов'язання – це суб'єктивні права й обов'язки, а матеріальний – це та фактична поведінка, яку управлений може, а правозобов'язаний повинен здійснити [14, с. 112–113]. Тобто під суттю договірних зобов'язань із надання транспортних послуг розуміється сукупність закріплених прав та обов'язків сторін договору. На нашу думку, саме таку модель поведінки законодавець пропонує сторонам договору у тих випадках, коли особливості виконання його умов випливають з його змісту.

Висновки

Підсумовуючи, зазначимо, що умовами виконання зобов'язань із надання транспортних послуг є сукупність встановлених правил (стандартів) поведінки – договірних умов, положень законодавства, звичаїв ділового обороту, інших вимог, які звичайно ставляться, а також загальних засад (принципів) цивільного законодавства, дотримання яких є необхідним для встановлення факту належного виконання договірних зобов'язань.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. Москва: «Статут», 1999. 712 с.
2. Безлюдько І. О. Договір перевезення вантажу повітряним транспортом за цивільним правом України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2005. 197 с.
3. Гриняк Т. В. Цивільно-правова відповідальність перевізника за договором перевезення

вантажу автомобільним транспортом : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017. 218 с.

4. Гришко О. С. Порухення договірних зобов'язань: поняття, види, правові наслідки : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2013. 206 с.

5. Толстой В. С. Исполнение обязательств. Москва: Юрид. лит., 1973. 208 с.

6. Нечипуренко М. О. Договір на проведення оцінки майна (цивільно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2014. 249 с.

7. Гриняк А. Б. Договір набув значення першочергової умови виконання зобов'язання. *Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць*. 2018. Вип. 18. С. 121-125.

8. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / за відп. ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. Київ: Юрінком Інтер, 2005. Т. II. 1088 с.

9. Гречуха В. Н. Международное транспортное право : учебник для магистратуры. Москва: Издательство Юрайт, 2014. 542 с.

10. Дыминская Е. Ю., Кибенко Е. Р. Международные коммерческие сделки / под ред. У. Хельманна, С. А. Балашенко, В. И. Нагнибеды. Хмельницкий, 2015. 524 с.

11. Смирнов А. Е. Международное торговое право : учеб. - метод. пособие. Вильнюс: ЕГУ, 2007. 47 с.

12. Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2009. 412 с.

13. Яковлев В. Ф. Структура гражданских правоотношений. *Антология уральской цивилистики. 1925–1989: Сборник статей*. Москва: «Статут», 2001. С. 380 – 389.

14. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2 т. Москва: Юрид. лит., 1982. Т. 2. 360 с.

Стаття посвячена дослідженню питань, пов'язаних з визначенням особливостей виконання договірних зобов'язань по наданню транспортних послуг. Проаналізовані умови виконання зобов'язань по наданню транспортних послуг як основні стандарти поведінки, дотримання яких свідчить про відсутність порушення договірних зобов'язань. Встановлено, що діяльність перевізника є дозвільною, тому виконання зобов'язань по наданню транспортних послуг додатково гарантується публічно-правовим забезпеченням їх виконання. Акцентовано увагу на визначенні ролі та місця звичаїв як умов виконання зобов'язань по наданню транспортних послуг.

Ключевые слова: умови виконання договірних зобов'язань, договір перевезення, нормативне регулювання, договірне регулювання, правовий звичай, інші вимоги, які звичайно ставляться, суть зобов'язань по наданню транспортних послуг.

The article is devoted to the study of issues related to the definition of peculiarities of performance of contractual obligations to provide transport services. The conditions of fulfillment of obligations to provide transport services as the basic standards of behavior, observance of which shows absence of violation of contractual obligation are analyzed. It has been established that the activity of the carrier is permissive, and the fulfillment of obligations to provide transport services is additionally guaranteed by the public law enforcement of their performance. The emphasis is on clarifying the role and place of custom as a condition for the fulfillment of obligations for the provision of transport services.

Key words: conditions of performance of contractual obligations, contract of carriage, normative regulation, contractual regulation, legal custom, other requirements that are commonly used, the essence of obligations to provide transport services.